

Ю.М. Лазуренко

ФОРМУВАННЯ КООПЕРАТИВНОЇ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ ДОБИ НЕПУ В ІСТОРІОГРАФІЇ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Розкрито особливості формування концепції ролі сільськогосподарської кооперації в розвитку продуктивних сил сільського господарства України доби нової економічної політики (1921–1929 рр.) в історіографічних дослідженнях останнього десятиліття ХХ – початку ХХІ століття.

Висвітлено різні підходи дослідників до вивчення особливостей формування кооперативної концепції розвитку продуктивних сил в українському селі в добу недостатньо розвинутого товарного виробництва. Поряд з аналізом розвитку й еволюції різних видів сільськогосподарської кооперації в працях істориків дедалі чіткіше простежується аналіз ролі кооперативних організацій у піднесенні продуктивних сил сільського господарства.

Важливою причиною повернення уваги дослідників до проблем кооперативного будівництва стала складна економічна ситуація в країні на початку 1990-х рр.

Ключові слова: *кооперація, сільськогосподарська кооперація, сільське господарство, селянство, земельна громада, історіографія.*

Теорія та історія кооперативного будівництва в Україні 1920-х рр. постійно перебуває в полі зору сучасних дослідників. Історіографія проблеми налічує вже десятки дисертаційних праць, монографій, колективних видань, у яких безпосередньо досліджуються різноманітні організаційні форми сільськогосподарської кооперації, їхня роль та місце в розвитку сільського господарства в цілому або його окремих галузей, висвітлюється становлення і функціонування самої кооперативної системи. Проте в історіографії все ще недостатньо, на нашу думку, опрацьовані проблеми власне історико-тематичного характеру. Це пов'язане з тим, що в радянські часи науковці відносно мало вивчали історію саме кооперативного будівництва в сільському господарстві, а натомість основну увагу приділяли колгоспам, які з 1930-х рр. стали домінантною формою аграрного сектора економіки, витіснивши з нього сільськогосподарську кооперацію.

Лише з другої половини 1980-х – на початку 1990-х рр., коли адміністративний тиск на наукову інтелігенцію був послаблений, відкривалися і ставали доступними нові архівні джерела, у дослідників проявився жвавий інтерес до зазначеної проблематики, що й стало результатом їх зосередження на особливостях розвитку різних видів кооперації.

Іншою важливою причиною повернення уваги дослідників до проблем кооперативного будівництва послужила складна економічна ситуація в

країні на початку 1990-х рр. Багато дослідників та громадська думка в цілому почали вбачати в кооперації своєрідну «панацею» від усіх економічних проблем.

Концептуальною основою історіографії початку 1990-х рр. залишався ленінський кооперативний план, розроблений нібито вождем більшовиків на основі попереднього досвіду державного будівництва, зіставлення різних теоретико-практичних концепцій, у тому числі використання творчого доробку відомих учених-аграрників та класиків марксизму. У цьому плані дослідження кооперативного життя в 90-х рр. ХХ століття було певним продовженням радянської історіографічної традиції. Водночас це вже були інші, осучаснені підходи, оскільки історична наука поступово, проте безповоротно позбавлялася марксистсько-ленінської методології та відбувалося залучення нових методологічних концепцій, які вже давно застосовувалися в Західній Європі та США.

Характерною особливістю історіографії початку 1990-х рр. було зіставлення кооперативних форм господарювання з колективними і пояснення розвитку продуктивних сил останніх на базі кооперації. В. Данилов, аналізуючи кооперативний план В. Леніна, говорив, що розвиток соціалізму в епоху непу здійснювався шляхом добровільного кооперування «ринкових функцій селянських господарств споживчими, кредитними і збутово-постачальницькими об'єднаннями, відбувалося поступове, але дедалі помітніше зростання найпростіших форм виробничого кооперування, які, у свою чергу, ставали основою створення і зростання колективних господарств» [1, с.12]. Це твердження частково розкриває суть проблеми, адже за «основою створення і зростання колективних господарств» крилася руйнівна політика згортання кооперації наприкінці 1920-х рр. та використання її здобутків, у тому числі матеріально-технічної бази, господарських кадрів, для потреб колективізації. Така ситуація болісно вдарила по продуктивності сільськогосподарства, відновити валові показники якого вдалося лише в другій половині 1930-х рр.

Однією з перших робіт про сільськогосподарську кооперацію доби непу в незалежній Україні стало дисертаційне дослідження І. Прокопенко, що побачило світ у 1992 р. [2]. У ній кооперація показана як самостійна господарська організація українського селянства, тяглість якої поширюється на період із 1880-х до 1930-х рр.

Теоретичні аспекти сільськогосподарської кооперації були ґрунтовно розкриті в дисертаційній роботі В. Марочка [3]. На його переконання, сільськогосподарська кооперація не усупільнювала селянські господарства, а лише сприяла організації виробництва, де це не було можливо зробити на рівні індивідуального господарства, і допомагала реалізувати вироблену продукцію. Часто кооперативи, членами яких на правах товариств були артїлі, комуни, тсози, забезпечували селян реманентом, селекційним насінням, сприяли поширенню нових методів оброблення ґрунту через залучення агрономічних кадрів [4].

У цілому запровадження непу, як і кооперативного плану, мислилося В. Леніним передусім як відступ від попередньої політики. На цьому акцентує увагу С. Кульчицький, відзначаючи, що кооперація була найбільш вдаюю формою організації селянського господарства в контексті «уживання» ринкових капіталістичних і соціалістичних елементів на селі [5, с. 60]. Проте, на думку С. Кульчицького, на відміну від В. Леніна, кооперація мислилася в урядових колах насамперед як школа колективізму, як засіб «переходу селян від приватного дрібного до колективного великого виробництва», як передумова колективізації сільського господарства [6, с. 8].

Цікаву думку стосовно ролі кооперації пропонує В. Дмитренко. Підкреслюючи її посередницьку і проміжну функції, дослідник говорить, що вона «торувала шлях до соціалізму» [7]. Дещо іншої думки стосовно перспектив кооперації в 1920-х рр. дотримується В. Кабанов. На його переконання, сама практика кооперативного будівництва 1920-х рр. та природа тоталітарної системи політичного управління держави стали причиною згортання кооперації. Він доводить безперспективність «стовбової дороги до соціалізму» через кооперацію та піддає критиці кооперативний план В. Леніна, говорячи про його діалектичну протилежність попереднім доробкам «вождя більшовиків». Автор також критикує радянську історіографічну школу, яка, на його думку, міфологізувала кооперативний план, якого насправді не було [8].

У цілому ж кооперативне будівництво 1920-х рр. розглядалося на початку 1990-х рр. ще через призму ленінського кооперативного плану. Найбільш змістовними в цьому контексті є доробки Л. Файна, В. Кабанова, Є. Серової [9]. Вагомий внесок у вивчення кооперації був здійснений відомими українськими вченими-аграрниками В. Калініченком, В. Марочком, С. Кульчицьким, А. Морозовим, що знайшло відображення в їхніх монографічних дослідженнях, надрукованих у 90-х рр. минулого століття [10].

Звертає на себе увагу, зокрема, монографічне дослідження А. Морозова «Село і гроші: українська кредитна кооперація в добу непу» [11]. У ній автор ще на початку 1990-х рр. детально проаналізував діяльність сільськогосподарських кооперативних організацій, їхню багатогранну роботу з кредитного обслуговування селянських господарств. Науковець дійшов висновку, що кредитна кооперація відіграла одну з найголовніших функцій на селі, а саме – надавала селянам кошти виробничого призначення. Це впливало на продуктивність сільського господарства, адже сільгоспкредит, на переконання автора, значно полегшував селянству «вирішення однієї з найпекучіших для нього проблем – вчасного і якісного проведення польових робіт» [11, с. 204]. Крім того, сільськогосподарський кредит селянство використовувало для придбання продуктивної худоби, інвентарю, селекційного насіння, проведення агрикультурної роботи, тобто розвивало всі галузі сільськогосподарського виробництва.

Як вже зазначалося, на початку 1990-х рр. С. Кульчицький детально проаналізував особливості здійснення непу в українському селі. Стосовно сільськогосподарської кооперації він спеціально відмічав, що в статті «Про

кооперацію» В. Ленін виклав власну концепцію «кооперативного соціалізму», альтернативну до концепції «воєнного комунізму» [12, с. 51]. Концептуальні засади нової економічної політики С. Кульчицький аналізує в монографії «УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.)». На відміну від попередніх робіт автора, зазначена праця більш категорична в судженнях. Важливим є твердження дослідника, що «передбачувані програмою РКП(б) колективні господарства, за якими закріпилася назва колгоспів, були іншої природи. З кооперативами у них не було нічого спільного» [12, с. 136]. С. Кульчицький, аналізуючи ставлення партії до колгоспів та кооперативів у той час, коли «на перший план вийшли інтереси піднесення продуктивних сил», говорить про те, що партія ніяк не була готовою зробити вибір на користь кооперації, адже ідеологічно вона була «шкідливою» для соціалістичного суспільства. Тому для піднесення продуктивних сил шляхом кооперування було використано неможливий гібрид «у вигляді поняття колгоспно-кооперативна форма власності на засоби виробництва», витоки якого сягають 1922 р. [12, с. 140–141].

Важливе значення для з'ясування особливостей господарської діяльності сільськогосподарської кооперації 1920-х рр. має монографія В. Зіновчука «Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США» [13]. У своєму дослідженні автор намагається обґрунтувати необхідність кооперування і в сучасній Україні, подаючи ретроспективний аналіз розвитку кооперації в добу непу. Він відмічає, що сільськогосподарські кооперативи активно почали відроджуватися відразу з уведенням нової економічної політики та зі створенням Всеукраїнського кооперативного союзу, який об'єднав усі кооперативні організації республіки. В. Зіновчук, крім того, наголошує, що в 1920-і рр. відбувалося постійне зростання кількості кооперативних сільськогосподарських товариств – від 8,1 тис. в 1923 р. до 26,1 тис. в 1928 р. – та, відповідно, збільшення масової участі селян у кооперації – від 8,2 до 59,9%. [13, с. 30]. Це переконливо свідчить про виключне значення сільськогосподарської кооперації в господарському механізмі на селі.

У 2000 р. в Інституті історії України НАНУ була підготована колективна монографія «Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921–1928 рр.)» [14]. У розділі роботи «Непівська концепція «кооперативного соціалізму», написаному С. Кульчицьким, прослідковується еволюція поглядів В. Леніна на кооперацію. Дослідник наголошує на несумісності кооперації та колгоспів і доводить на конкретному історичному матеріалі, що продуктивність колгоспів була нижчою, ніж в одноосібних селянських господарствах, об'єднаних у кооперативи [14, с. 92–93]. При цьому автор підкреслює докорінну зміну поглядів В. Леніна на кооперацію. Аналізуючи його статтю «Про кооперацію», С. Кульчицький говорить про відмову від комуністичної доктрини і про перехід до «кооперативного соціалізму» [14, с. 101]. Однак цю концепцію зустріло вороже навіть найближче оточення «вождя», тому її реалізація закінчилася разом із закінченням політики непу. С. Кульчицький наполягає, що рішення про обов'язковість участі сільсь-

ких комуністів у сільськогосподарських кооперативах і колективах, прийняте у квітні 1922 р. XI з'їздом РКП(б), без сумніву, мало суто ідеологічну мотивацію [12, с. 142]. Адже радянська влада боялася втратити контроль за господарським життям кооперативів, тому в такий спосіб намагалася посилювати свій вплив. Новаторським стало твердження С. Кульчицького про погляди В. Леніна на соціалізм: «якщо запровадження непу у 1921 р. означало відмову від комуністичної політики, то висунута в статті «Про кооперацію» концепція «кооперативного соціалізму» означала відмову від комуністичної доктрини» [12, с. 147]. Дослідник показує, що увага Комуністичної партії була спрямована на кооперативне будівництво як на таке, що більше відповідало поточному моменту: «Несприйняття селянської кооперації Леніним як теоретиком не суперечило її схвальним оцінкам з боку того ж таки Леніна-практика ... причина в тому, що кооперованому селянину, на його думку, легше було перетворитися в колгоспника, ніж індивідуальному господарю» [5, с. 54]. Отже, кооперація мислилася державним керівництвом не лише як форма зв'язку промисловості з індивідуальними селянськими господарствами, а і як умова успішного зростання продуктивності сільськогосподарського виробництва. Останнє твердження обґрунтоване С. Кульчицьким, зокрема, на прикладі аналізу роботи XIV Всесоюзної конференції. Підсумовуючи наслідки дискусії, що розгорнулася на ній, він дійшов саме таких висновків [15, с. 222]. Статтею «Про кооперацію», говорить С. Кульчицький, В. Ленін фактично обґрунтував створюваний новий економічний лад [16, с. 14]. З іншого боку, «створюючи комуністичну систему виробництва та розподілу, В. Ленін не забував про необхідність докорінної модернізації продуктивних сил». Тому «вождь більшовиків» ще до впровадження непу доручив Г. Кржижановському розробити на найближчі 10–20 р. план електрифікації Росії (ГОЕЛРО), який був затверджений на VIII Всеросійському з'їзді рад [17, с. 6]. Однак із запровадженням нової економічної політики правляча партія зробила певний відступ у цьому питанні. Так, введення єдиного сільськогосподарського податку декретом ВУЦВК і Раднаркому УСРР від 19 травня 1923 р., з одного боку, сприяло відбудові продуктивних сил, а з іншого – відклало індустріалізацію на невизначений час [5, с. 51].

Питання становища і розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні в 1920-і рр. були висвітлені й у колективних публікаціях під редакцією Л. Беренштейна [18]. До основних досягнень у розвитку сільського господарства України кооперативного типу до початку масової колективізації Л. Беренштейн відносив такі результати: «1. Селянське господарство сімейного типу було первинною структурною одиницею у сільському господарстві ... 2. Кооперація виробників знайшла широке розповсюдження у різних сферах діяльності і галузях сільського господарства ... 3. Покращення і стабілізація продовольчої ситуації ... досягнута завдяки контролю кооперативами сільськогосподарського ринку» [19, с. 30].

Слід зазначити, що особливо на середину 1920-х рр. і до кінця непу кооперація фактично включила колгоспи до своєї економічної структури.

Зокрема, на цю обставину звертає увагу В. Калініченко [20]. Крім усього іншого, він актуалізує земельну громаду як об'єднання, що керувалося кооперативними засадами господарювання, і як доказ наводить те, що тільки їй було під силу «землевпровадження і меліорація, організація господарської сівозміни, боротьба з шкідниками і бур'янами, утворення прокатних пунктів сільськогосподарських машин і злучних пунктів, переробка сільськогосподарської продукції і раціональне ведення лісового господарства» [21, с. 63]. Дослідник актуалізує господарську діяльність земельної громади в контексті зростання продуктивності сільського господарства, тому що вона визначала форму землекористування, «від неї залежали ефективність землеустрою, впровадження поліпшених сівозмін, застосування сільськогосподарської техніки, а отже, і піднесення сільського господарства» [21, с. 56]. Також земельна громада значною мірою забезпечувала кооперування селянських господарств, утягуючи їх до кредитної кооперації та до кооперації зі збуту сільськогосподарської продукції, організації сівозмін. Організація селянського господарства в рамках земельної громади ставила «на ноги і бідноту, перетягуючи її в число продуктивних, а далі і товарних господарств» [21, с. 44–69]. Регіональні особливості кооперативної діяльності земгромад на Лівобережжі дослідив В. Мацюцький [22], на півдні України – І. Кривко [23].

В. Калініченко зробив також важливий висновок про середняцький характер сільськогосподарської кооперації в роки непу [24, с. 42]. Аналізуючи неп, він говорить про перспективи кооперативного будівництва і в наш час. Спираючись на статистичні дані та власні висновки, дослідник показав, що «роль сільськогосподарської кооперації в постачанні селянському господарству необхідних йому знарядь праці, товарів та матеріалів виробничого призначення з року в рік зростала» [24, с. 47]. «Таким чином, кооперація в доколгоспному селі, – підсумовує В. Калініченко, – стала важливим чинником розвитку селянського господарства. ... Кооперація могла б стати надійною протиположністю монополії державних структур, дієвою підмогою сільськогосподарського виробництва, рівня життя селянства» [24, с. 49–50].

Фактологічно змістовна в контексті розкриття поняття «кооперативний соціалізм» та доведення переваг кооперації над іншими типами організації виробництва є монографія Є. Паршакова «Економічний розвиток суспільства» [25]. У дев'ятнадцятому розділі автор виділив окремий підрозділ, у якому, аналізуючи кооперативне життя, зазначає, що в СРСР був побудований державно-бюрократичний соціалізм, а тому, як наслідок, він мав низьку господарську ефективність. Відповідно, в майбутньому, на думку Є. Паршакова, може бути створена система саме кооперативного соціалізму як стовбова економічна модель суспільства [25, с. 228].

Критичне ставлення до ленінського кооперативного плану як такого висловив у 1995 р. В. Марочко. Він показав недостатню обґрунтованість щодо наявності конкретних планів кооперативного будівництва у В. Леніна. Дослідник зіставив теоретичні концепції В. Леніна з реаліями кооперативного будівництва в 1920-і рр. та дійшов висновку, що ленінський кооператив-

ний план був скоріше ідеологічною платформою, тому немає підстав вести мову про повноцінну концепцію. «Не можна говорити і про наявність ленінської концепції кооперації, – наголошує В. Марочко, – позаяк його спонтанні думки та висловлювання про місце і роль кооперації при соціалізмі залишились загадковими і не завершеними» [26, с. 143]. Проаналізував дослідник і господарську діяльність сільгоспооперації. Так, найпоширенішою формою кооперативних об'єднань на початку непу В. Марочко називає інтегральні товариства та відмічає їх гальмівну роль у контексті піднесення продуктивних сил, адже «поєднання споживчих і виробничих функцій в одному товаристві, особливо з поглибленням спеціалізації сільськогосподарського виробництва, гальмувало розвиток кооперації» [26, с. 105]. Стосовно колгоспів, які мали право вступати до кооперативної системи відповідно до постанови ВУЦВК від 22 листопада 1922 р. [26, с. 108], науковець більш категоричний. Він говорить, що «колгоспи (комуни, артілі, тсози), які входили до складу кооперації, не відігравали особливої виробничої ролі, хоч і переважали за своєю кількістю» [26, с. 106]. У третьому розділі монографії «Українська селянська кооперація: історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.)» В. Марочко спеціально виділяє підрозділ «Соціальний склад членів кооперативних товариств» [26, с. 115–126]. Він акцентує увагу на поділі господарств відповідно до рівня розвитку їхніх продуктивних сил та виділяє бідняцькі, середняцька і заможні господарства [481, 116]. До соціально-економічної бази кооперації, яка демонструвала сталі темпи розвитку та кількісно займала дві третини від усіх господарств, В. Марочко відносить середняцькі господарства [26, с. 117], достатньо забезпечені «робочою і продуктивною худобою та реманентом» [26, с. 121]. Науковець окремо розглядає проблему кредитування і зазначає, що бідняцькі господарства «мали натуральний спосіб виробництва, а відтак кредити не досягали своєї мети – забезпечення розширеного відтворення у сільському господарстві. Їх просто проїдали» [26, с. 122]. Такою була гірка правда результатів політики радянської влади, яка у своїх програмних цілях щодо розвитку продуктивних сил сільського господарства робила ставку на бідняцькі господарства, а це негативно впливало на хід реформ і гальмувало соціально-економічні зрушення в аграрному секторі економіки. «Середні та великі домовласники, – підсумовує В. Марочко, – були основними виробниками продукції, зосереджували в себе основні засоби виробництва, ... участь заможних селянських господарств в кооперації сприяла розвитку кооперативної форми господарювання, свідчила про її перевагу над колективною з усупільненням засобів виробництва» [26, с. 125–126]. В. Марочко також зазначає, що сільськогосподарська кооперація в 1920-і рр. була бідняцько-середняцькою [26, с. 121–123]. Він у цілому актуалізує багатоукладність економіки сільського господарства, показуючи динаміку розвитку продуктивних сил останнього, і пропонує власне бачення перспектив кооперативного будівництва в Україні як альтернативу колективним господарствам [27, с. 256–265].

Російська дослідниця С. Петрова, яка захистила кандидатську дисертацію про роль приватного капіталу в розвитку продуктивних сил у роки нової економічної політики, показує еволюцію поглядів В. Леніна на приватний капітал як важливий елемент товарності соціалістичної економіки та необхідну умову її розвитку [28, с. 11]. Кульмінаційними в розвитку приватного капіталу С. Петрова називає 1924–1926 рр., коли домінуючою в керівництві країни була «група Бухаріна» [28, с. 14]. Економічний перебіг функціонування приватного капіталу селянських господарств досліджували також І. Петренко, П. Чужинів, С. Ісмуратов [29].

Отже, можна констатувати, що дослідження проблеми діяльності кооперації доби непу в сучасній історіографії ведуться із сучасних методологічних позицій. Поряд з аналізом розвитку й еволюції різних видів сільськогосподарської кооперації в працях істориків дедалі більш чітко простежується аналіз ролі кооперативних організацій у піднесенні продуктивних сил сільського господарства.

Список використаних джерел

1. Данилов В. П. Коллективизация сельского хозяйства в СССР / В. П. Данилов // История СССР. – 1990. – № 5. – С. 7–30.
2. Прокопенко І. П. Сільськогосподарська кооперація у суспільно-політичному житті України (1880 – поч. 30-х рр. ХХ ст.) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук / І. П. Прокопенко. – К., 1992. – 24 с.
3. Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.) : Автореф. дис. ... д-ра іст. наук / В. І. Марочко. – К., 1995. – 43 с.
4. Марочко В. Історична роль кооперації у формуванні внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції в 20-х рр. / В. Марочко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. : Інститут історії України НАН України, 1998. – № 4. – С. 68–93; Марочко В. І. Українська селянська кооперація: історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.) / В. І. Марочко. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1995. – 217 с.; Марочко В. І. Кооперативна форма виробничої діяльності в Україні (друга половина ХХ століття): історико-теоретичний аспект / В. І. Марочко // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ сторіччя : Зб. наук. праць учасників Між. наук. практ. конф., Київ, 26–27 червня 2001 р., – К., 2001. – С. 67–73.
5. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С. В. Кульчицький. – Т. 11 : Україна крізь віки. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 1999. – 336 с.
6. Кульчицький С. В. Концепція «кооперативного соціалізму» / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. – К. : Наукова думка, 1995. – № 2. – С. 3–17.
7. Дмитренко В. П. «Военный коммунизм», НЭП (История советского общества. Краткий очерк (1917–1945 гг.) / В. П. Дмитренко // История СССР. – 1990. – № 3. – С. 3–25.
8. Кабанов В. В. Судьбы кооперации в советской России: проблемы, историография / В. В. Кабанов // Судьбы российского крестьянства. – М. : Российск. гос. гуманит. ун-т, 1995. – С. 212–248; Кабанов В. В. Школа А.В. Чаянова, или ор-

- ганизационно-производственное направление русской экономической мысли / В. В. Кабанов // История СССР. – 1990. – № 6. – С. 89–98.
9. Файн Л. Е. Отечественная кооперация: исторический опыт / Л. Е. Файн. – Иваново : Изд-во Иванов. гос. ун-та, 1994. – 276 с.; Файн Л. Е. Конец нэпа и агония кооперации / Л. Е. Файн // НЭП: завершающая стадия. – М., 1998. – С. 225–230; Файн Л. Е. Советская кооперация в тисках командно-административной системы (20-е годы) / Л. Е. Файн // Вопросы истории. – 1994. – № 9. – С. 35–47; Кабанов В. В. Крестьянская община и кооперация России. XX век / В. В. Кабанов. – М. : ИРИ РАН, 1997. – 156 с.; Серова Е. В. Развитие кооперации в сельском хозяйстве СССР / Е. В. Серова. – М. : ВНИИ-ТЭИагропром, 1990. – 57 с.; Серова Е. В. Сельскохозяйственная кооперация в СССР / Е. В. Серова. – М. : Агропромиздат, 1991. – 161 с.
 10. Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження / В. В. Калініченко. – Х. : Основа, 1997. – 400 с.; Кульчицький С. В. УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.): спроба побудови концептуальних засад реальної історії / С. В. Кульчицький. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1995. – 204 с.; Марочко В. І. Українська селянська кооперація: історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.) / В. І. Марочко. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1995. – 217 с.; Морозов А. Г. Село і гроші: українська кредитна кооперація в добу непу / А. Г. Морозов. – Черкаси, 1993. – 275 с.
 11. Морозов А. Г. Село і гроші: українська кредитна кооперація в добу непу / А. Г. Морозов. – Черкаси, 1993. – 275 с.
 12. Кульчицький С. В. УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.): спроба побудови концептуальних засад реальної історії / С. В. Кульчицький. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1995. – 204 с.
 13. Зіновчук В. В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США / 2-е вид., доп. і перероб. / В. В. Зіновчук. – К. : Логос, 1996. – 224 с.
 14. Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921–1928 рр.). – К. : Ін-т історії України НАНУ, 2000. – 223 с.
 15. Кульчицький С. В. Підготовка керівництвом ВКП(б) політичних та економічних передумов для примусової колективізації сільського господарства (1919–1929 рр.) / С. В. Кульчицький // Україна соборна : Зб. наук. статей. – К., 2004. – Вип. 1. – С. 217–248.
 16. Кульчицький С. В. Теоретичні аспекти нової економічної політики / С. В. Кульчицький // Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921–1928 рр.). – К. : Ін-т історії України НАН, 2000. – С. 14–28.
 17. Кульчицький С. В. Україна в системі загальносоюзного народногосподарського комплексу / С. В. Кульчицький // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – № 11. – С. 3–31.
 18. Українська модель сільськогосподарської кооперації: етапи формування та розвитку / Л. Ю. Беренштейн [та ін.] ; наук. ред. Л. Ю. Беренштейн ; Кабінет міністрів України, Національний аграрний ун-т, Тернопільська академія народного господарства. – К. : НАУ, 2002. – 100 с.; Українське село у 20–90 роках XX століття : короткий історико-економічний нарис / Л. Ю. Беренштейн

- [та ін.] ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К. : [б.в.], 1998. – 122 с.
19. Українська модель сільськогосподарської кооперації: етапи формування та розвитку / Л. Ю. Беренштейн [та ін.] ; наук. ред. Л. Ю. Беренштейн ; Кабінет міністрів України, Національний аграрний ун-т, Тернопільська академія народного господарства. – К. : НАУ, 2002. – 100 с.
 20. Калініченко В. В. Кооперативна діяльність земельної громади в українському доколгоспному селі 20-х років / В. В. Калініченко // Третій міжнародний конгрес українців, 26–29 серпня 1996 р. – Історія. – Х., 1996. – С. 96–101.
 21. Калініченко В. В. Земельна громада / В. В. Калініченко // Історія українського селянства : Нариси : У 2 т. – Т. 2. – К., 2006. – С. 44–69.
 22. Мацюцький В. М. Кооперативна діяльність земельних громад у селах Лівобережної України (20-ті роки) / В. М. Мацюцький // Вісник Харківського університету. Історія / Ред. кол. : Ю. В. Буйнов (відп. ред.) та ін. – Х. : б.в., 1997. – С. 115–123.
 23. Кривко І. М. Земельні громади Південної України (1922–1930 рр.) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук / І. М. Кривко / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1999. – 19 с.
 24. Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу : Історико-економічне дослідження / В. В. Калініченко. – Х. : Основа, 1997. – 400 с.
 25. Паршаков Е. А. Экономическое развитие общества (Концепция кооперативного социализма) : Историческое исследование / Е. А. Паршаков. – Запорожье : Дикое Поле, 1997. – 264 с.
 26. Марочко В. І. Українська селянська кооперація: історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.) / В. І. Марочко. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1995. – 217 с.
 27. Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – 888 с.
 28. Петрова С. М. Роль частного капитала в развитии производительных сил в годы новой экономической политики (1921–1927 гг.) : Автореф. дис. ... канд. ист. наук / С. М. Петрова / МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 1992. – 24 с.
 29. Петренко И. Я. Экономика крестьянского хозяйства / И. Я. Петренко, П. И. Чужинев, С. Б. Исмурагов. – М. : Интерпракс, 1995. – 326 с.

References

1. Danylov V.P. Kollektivnyzatsyya sel'skoho khozyaystva v SSSR / V.P. Danylov // Ystoryya SSSR. – 1990. – № 5. – S. 7 – 30.
2. Prokopenko I.P. Sil's'kohospodars'ka kooperatsiya u suspil'no-politychnomu zhytti Ukrayiny (1880 – poch. 30-kh rr. KhKh st.): Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk / I.P. Prokopenko. – K., 1992. – 24 s.
3. Marochko V.I. Ukrayins'ka selyans'ka kooperatsiya. Istoryko-teoretychnyy aspekt (1861 – 1929 rr.): Avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk / V.I. Marochko. – K., 1995. – 43 s.
4. Marochko V. Istorychna rol' kooperatsiyi u formuvanni vnutrishn'oho rynku sil's'kohospodars'koyi produktsiyi v 20-kh rr. / V. Marochko // Problemy istoriyi Ukrayiny: fakty, sudzhennya, poshuky. – K. : Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 1998. – № 4. – S. 68 – 93; Marochko V.I. Ukrayins'ka selyans'ka kooperatsiya: Istoryko-teoretychnyy aspekt (1861 – 1929 rr.) / V.I. Marochko. – K. : In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 1995. – 217 s.; Marochko V.I. Kooperatyvna

- forma vyrobnychoyi diyal'nosti v Ukrayini (druga polovyna XX stolittya): istoryko-teoretychnyy aspekt / V.I. Marochko // Natsional'nyy kooperatyvnyy rukh ta strukturni zminy v ekonomitsi Ukrayiny XXI storichchya. Zb. nauk. prats' uchasnykiv konf.: Mizh. nauk. prakt. konf., Kyuyiv, 26 – 27 chervnya 2001 r., – K., 2001. – S. 67 – 73.
5. Kul'chyts'kyy S.V. Ukrayina mizh dvoma viynamy (1921 – 1939 rr.) / S.V. Kul'chyts'kyy. – K. : Vyd. Dim «Al'ternatyvy», 1999. – 336 s. – (Ukrayina kriz' viky. – T. 11).
 6. Kul'chyts'kyy S.V. Kontsepsiya «kooperatyvnoho sotsializmu»/ S.V. Kul'chyts'kyy // Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal. – K. : Naukova dumka, 1995. – № 2. – S. 3 – 17.
 7. Dmytrenko V.P. «Voennyj kommunyzm», НЭР. (Ystoryyya sovet-skoho obshchestva. Kratkyy ocherk (1917 – 1945 hh.) / V.P. Dmytrenko // Ystoryyya SSSR. – 1990. – № 3. – S. 3 – 25.
 8. Kabanov V.V. Sud'by kooperatsyy v sovet-skoy Rossyy: problemy, ystoryohrafiyya / V.V. Kabanov // Sud'by rossiyskoho krest'yanstva. – M. : Rossiysk. hos. humanyt. un-t. 1995. – S. 212 – 248; Kabanov V.V. Shkola A.V. Chayanova yly orhanyzatsyonno-proyvodstvennoe napravlenye russkoy ekonomycheskoy mysly / V.V. Kabanov // Ystoryyya SSSR. – 1990. – № 6. – S. 89 – 98.
 9. Fayn L.E. Otechestvennaya kooperatsyya: ystorycheskyy opyt / L.E. Fayn. – Yvanovo : Yzd-vo Yvanov. hos. un-ta, 1994. – 276 s.; Fayn L.E. Konets nэpa y ahonyya kooperatsyy / L.E. Fayn // НЭР: zavershayushchaya stadyya. – M., 1998. – S. 225 – 230; Fayn L.E. Sovet-skaya kooperatsyya v tyskakh komandno-admynstratyvnoy systemy (20-e hody) / L.E. Fayn // Voprosy ystoryy. – 1994. – № 9. – S. 35 – 47; Kabanov V.V. Krest'yanskaya obshchyna y kooperatsyya Rossyy. XX vek / V.V. Kabanov. – M. : YRY RAN, 1997. – 156 s.; Serova E.V. Razvytye kooperatsyy v sel'skom khozyaystve SSSR / E.V. Serova. – M. : VNYITЭYahroprom, 1990. – 57 s.; Serova E.V. Sel'skokhozyaystvennaya kooperatsyya v SSSR / E.V. Serova. – M. : Ahropromyzdat, 1991. – 161 s.
 10. Kalinichenko V.V. Selyans'ke hospodarstvo Ukrayiny v period nepu: Istoryko-ekonomichne doslidzhennya / V.V. Kalinichenko. – X. : Osnova, 1997. – 400 s.; Kul'chyts'kyy S.V. USSR v dobu novoyi ekonomichnoyi polityky (1921 – 1928 rr.): Sproba pobudovy kontseptual'nykh zasad real'noyi istoriyi / S.V. Kul'chyts'kyy. – K. : In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 1995. – 204 s.; Marochko V.I. Ukrayins'ka selyans'ka kooperatsiya: Istoryko-teoretychnyy aspekt (1861 – 1929 rr.) / V.I. Marochko. – K. : In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 1995. – 217 s.; Morozov A.H. Selo i hroshi: Ukrayins'ka kredytna kooperatsiya v dobu nepu / A.H. Morozov. – Cherkasy, 1993. – 275 s.
 11. Morozov A.H. Selo i hroshi: Ukrayins'ka kredytna kooperatsiya v dobu nepu / A.H. Morozov. – Cherkasy, 1993. – 275 s.
 12. Kul'chyts'kyy S.V. USSR v dobu novoyi ekonomichnoyi polityky (1921 – 1928 rr.): Sproba pobudovy kontseptual'nykh zasad real'noyi istoriyi / S.V. Kul'chyts'kyy. – K. : In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 1995. – 204 s.
 13. Zinovchuk V.V. Kooperatyvna ideya v sil's'komu hospodarstvi Ukrayiny i SShA / 2-e vyd., dop. i pererob. / V.V. Zinovchuk. – K. : Lohos, 1996. – 224 s.
 14. Sutnist' i osoblyvosti novoyi ekonomichnoyi polityky v ukrayins'komu seli (1921 – 1928 pp.). – K. : In-t istoriyi Ukrayiny NANU, 2000. – 223 s.

15. Kul'chyts'kyy S.V. Pidhotovka kerivnytstvom VKP(b) politychnykh ta ekonomichnykh peredumov dlya prymusovoyi kolektyvizatsiyi sil's'koho hospodarstva (1919 – 1929 pp.) / S.V. Kul'chyts'kyy // Ukrayina soborna: Zb. nauk. statey. – K., 2004. – Vyp. 1. – S. 217 – 248.
16. Kul'chyts'kyy S.V. Teoretychni aspekty novoyi ekonomichnoyi polityky / S.V. Kul'chyts'kyy // Sutnist' i osoblyvosti novoyi ekonomichnoyi polityky v ukrayins'komu seli (1921 – 1928 pp.). – K. : In-t istoriyi Ukrayiny NAN, 2000. – S. 14 – 28.
17. Kul'chyts'kyy S.V. Ukrayina v systemi zahal'nosoyuznoho narodnohospodars'koho kompleksu / S.V. Kul'chyts'kyy // Problemy istoriyi Ukrayiny: fakty, sudzhennya, poshuky. – K. : Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2004. – № 11. – S. 3 – 31.
18. Ukrayins'ka model' sil's'kohospodars'koyi kooperatsiyi: etapy formuvannya ta rozvytku / L.Yu. Berenshteyn [ta in.] ; nauk. red. L.Yu. Berenshteyn ; Kabinet ministriv Ukrayiny, Natsional'nyy ahrarnyy un-t, Ternopil's'ka akademiya narodnoho hospodarstva. – K. : NAU, 2002. – 100 s.; Ukrayins'ke selo u 20-90 rokakh KhKh stolittya : korotkyy istoryko-ekonomichnyy narys / L.Yu. Berenshteyn [ta in.] ; Nats. akad. nauk Ukrayiny, In-t istoriyi Ukrayiny. – K. : [b.v.], 1998. – 122 s.
19. Ukrayins'ka model' sil's'kohospodars'koyi kooperatsiyi: etapy formuvannya ta rozvytku / L.Yu. Berenshteyn [ta in.] ; nauk. red. L.Yu. Berenshteyn; Kabinet ministriv Ukrayiny, Natsional'nyy ahrarnyy un-t, Ternopil's'ka akademiya narodnoho hospodarstva. – K. : NAU, 2002. – 100 s.
20. Kalinichenko V.V. Kooperatyvna diyal'nist' zemel'noyi hromady v ukrayins'komu do kolhospnomu seli 20-kh rokiv / V.V. Kalinichenko // Tretiy mizhnarodnyy konhres ukrayinistiv, 26 – 29 serpnia 1996 r. – Istoryia. – Kh., 1996. – S. 96 – 101.
21. Kalinichenko V.V. Zemel'na hromada / V.V. Kalinichenko // Istoryia ukrayins'koho selyanstva. Narysy: U 2 t. – T. 2. – K., 2006. – S. 44 – 69.
22. Matsyuts'kyy V.M. Kooperatyvna diyal'nist' zemel'nykh hromad u selakh Livoberezhnoyi Ukrayiny (20-ti roky) / V.M. Matsyuts'kyy // Visnyk Kharkivs'koho universytetu. Istoryia / Red. kol. : Yu.V. Buynov (vidp. red.) ta in. – Kh. : B. v., 1997. – S. 115 – 123.
23. Kryvko I.M. Zemel'ni hromady Pivdennoyi Ukrayiny (1922 – 1930 rr.) : Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk / I.M. Kryvko / Zaporiz'kyy derzh. un-t. – Zaporizhzhya, 1999. – 19 s.
24. Kalinichenko V.V. Selyans'ke hospodarstvo Ukrayiny v period nepu: Istoryko-ekonomichne doslidzhennya / V.V. Kalinichenko. – X. : Osnova, 1997. – 400 s.
25. Parshakov E.A. Ekonomycheskoe razvytye obshchestva (Kontseptsyya kooperatyvnoho sotsyalyzma) : Ystorycheskoe yssledovanye / E.A. Parshakov. – Zaporozh'e : Dykoe Pole, 1997. – 264 s.
26. Marochko V.I. Ukrayins'ka selyans'ka kooperatsiya: Istoryko-teoretychnyy aspekt (1861 – 1929 rr.) / V.I. Marochko. – K. : In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 1995. – 217 s.
27. Holod 1932-1933 rokiv v Ukraini: Prychyny ta naslidky / Redkol.: V.A. Smoliy (holova) ta in. – K. : Nauk. dumka, 2003. – 888 s.
28. Petrova S.M. Rol' chastnoho kapytala v razvytyy proyzvoditel'nykh syl v hody novoy ekonomycheskoy polityky (1921 – 1927 hh.): Avtoref. dys ... kand. yst. nauk / S.M. Petrova / MHU ym. M.V.Lomonosova. – M., 1992. – 24 s.
29. Petrenko Y.Ya. Ekonomyka krest'yanskoho khozyaystva / Y.Ya. Petrenko, P.Y. Chuzhynov, S.B. Ysmuratov. – M. : Ynterpraks, 1995. – 326 s.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2013 р.

Ю.Н. Лазуренко

Формирование кооперативной концепции развития производительных сил сельского хозяйства Украины эпохи нэпа в историографии конца XX – начала XXI в.

Раскрыты особенности формирования концепции роли сельскохозяйственной кооперации в развитии производительных сил сельского хозяйства Украины периода новой экономической политики (1921–1929 гг.) в историографических исследованиях последнего десятилетия XX – начала XXI века.

Освещены различные подходы исследователей к изучению особенностей формирования кооперативной концепции развития производительных сил в украинском селе в период недостаточно развитого товарного производства. Наряду с анализом развития и эволюции различных видов сельскохозяйственной кооперации в трудах историков все более четко прослеживается анализ роли кооперативных организаций в подъеме производительных сил сельского хозяйства.

Важной причиной привлечения внимания исследователей к проблемам кооперативного строительства стала сложная экономическая ситуация в стране в начале 1990-х гг.

Ключевые слова: кооперация, сельскохозяйственная кооперация, сельское хозяйство, крестьянство, земельная община, историография.

J. Lazurenko

Formation of the cooperative concept of the development of agriculture productive forces in Ukraine during the period of NEP in the historiography of the end of the XXth – the beginning of the XXIst century

The features of the formation of the concept of the role of agricultural cooperatives in the development of agriculture productive forces in Ukraine in the NEP period (1921–1929) in the historiographical studies of the last decade of the XXth – the beginning of XXIst century.

Different researchers' approaches to the analysing of peculiarities of the cooperative concept of development of productive forces in the Ukrainian village in the period of commodity production scanty are underlined. Along with the analysis of the development and the evolution of various types of agricultural cooperatives, historians' works paid more attention to the analyses of the role of cooperatives in the agriculture productive forces raising.

Difficult economic situation in the country in the early 1990s was an important reason for drawing the attention of researchers to the problems of cooperative construction.

Key words: cooperation, agricultural cooperation, agriculture, peasantry, agrarian community historiography.